

Povijest kaldejske ili perzijske crkve.

(Nestorijevci, Siro-Kaldejci, Asirci, Kaldejski kršćani).

Msgr Dr. Kamilo Dočkal.

Sveta Stolica rimska, učiteljica naroda i središte crkvenog jedinstva, nastojala je kroz sva stoljeća, da luč Kristova evanđelja pronese u poganske krajeve i da otpale kršćanske crkve opet privuče u jedinstvo Kristove crkve. Zato idu neprestano iz Rima, iz tog vječnog Kristova grada, misionari u daleke poganske zemlje. Ali oni idu i k ostacima onih starih kršćanskih crkvi na Istoku, koje su nekoć bile pravovjerne, ali su herezom ili skizmom od prave crkve odijeljene. Mi čitamo u dnevnim novinama i časopisima uspjehe poganskih misionara. Ali mi čitamo također i o naporima raznih evropskih misionara i urodeničkih svećenika, da se stare kršćanske crkve, nekoć pravovjerne a onda krivovjerne, opet privedu u ovčinjak Kristov. Uspjesi poganskih misija više su poznati od uspjeha rada za sjedinjenje, jer im je polje djelovanja mnogo veće i jer im je rad mnogo lakši. Nu zamjeran rad razvija crkva rimokatolička i na polju sjedinjenja. Taj je rad mnogo teži radi vjerskog konzervativizma i narodnih tradicija, kojima su stari narodi vezani kroz stoljeća uz svoju crkvu.

Takove stare kršćanske crkve postoje u Siriji, Mezopotamiji, Perziji, Indiji, Armeniji, Georgiji, na Libanonu, u Egiptu i u Etiopiji. Sve su te crkve nekoć bile pravovjerne i slavne, ali su diljem stoljeća pale u herezu ili skizmu. O začetku tih crkvi učili smo nešto malo u školskim udžbenicima. Daljnja povijest tih crkvi ostala nam je nepoznata. Pa ipak te crkve postoje do danas. Živu od svoje prošlosti, ukočene, zakržljale. Rimska crkva svima pruža ruku, sve hoće da prigrlji kao svoju dječicu, prihvaća liturgije svih. I tako vidimo, da u Rimu imaju svoga Oca i svog branitelja i zaštitnika svi: Kaldejski kršćani ili Siro-Kaldejci, Jakobiti, Malabarci, Malankarci, Maroniti, Melkiti, Armenci, Georgijci, Kopti i Etiopljani. Sjedinjeni dijelovi ovih starih istočnih kršćanskih crkvi ures su rimokatoličke crkve, koja u svojoj sredini okuplja svu djecu. U Rimu se mogu vidjeti divni obredi svih navedenih starih istočnih crkvi u sjaju ljepote i mirisu drevnosti.

Da poslužimo našim čitačima, da mogu razumjeti vijesti iz starog kršćanskog istoka o uspjesima i neuspjesima misionara, te

vijesti o rimskim svečanostima i imenovanjima, ocrtat ćemo povijest starih kršćanskih crkvi na istoku od početka do danas. Istočne crkve u Evropi, koje su nam bliže i poznatije ostavljamo zasada po strani.

Možda će čitanje historičkih činjenica i sadanjih statističkih podataka zamoriti, ali dobit ćemo barem neku sliku odijeljenog i sjedinjenog kršćanskog Istoka. Usto će nas neumorna ustrajnost crkve u radu oko sjedinjenja davno otpalih crkvi krijepiti i sokoliti za unionističke ideale, koje u nas reprezentiraju slavenski apostoli sv. Ćiril i Metodije, da i mi stojeći na razmeđu istoka i zapada nastojimo ispuniti svoju historičku dužnost. Naš »Apostolat sv. Ćirila i Metodija«, koji moli i radi za sveto sjedinjenje, dobit će više poticaja za rad.

Iz povijesti se vidi, da crkva ne može zabilježiti mnogo velikih uspjeha na polju unije. Veliki i grandiozno zamišljeni pokušaji i uspjesi brzo su propali. Ali zato može crkva zabilježiti svu silu manjih uspjeha. A ti su stalniji i trajniji. U svakom slučaju ona u svom nastojanju ne sustaje, nego neprestano radi. Ona vodi brigu o svakoj pojedinoj staroj istočnoj crkvi, uređuje im hierarhiju, osniva zavode za uzgoj domaćeg svećenstva, podiže i odobrava nove redove, brine se za njihovu liturgiju. Povijest neka nas uči pravoj metodi rada.

Mi ćemo — po mogućnosti — nastojati da osvijetlimo redom kaldejsku ili perzijsku crkvu, indijsku i sirsku crkvu, zatim Maronite i Melkite, onda crkvu u Armeniji i Georgiji, te napokon koptsku i etiopsku crkvu. Povijest svake pojedine crkve bit će prikazana kao zasebna monografija s naznakom svoje literature.

Dobom najstariju istočnu kršćansku crkvu čini kaldejska crkva (Siro-Kaldejci, Asirci, Kaldejski kršćani). Rodno mjesto ovoj staroj kršćanskoj crkvi, kao i drugim nekim je Sirija, majka kršćanstva u poganskom svijetu. Antiohija je u Siriji bila ishodište misionarskih putovanja sv. Pavla, apostola naroda. Iz Antiohije se širilo kršćanstvo na sjever, na zapad, a i na istok. Što više Antiohija je postala središte kršćanskog Istoka, koji je obuhvatao sve zemlje od Egipta do Perzije.¹ Tu su cvale bujne kršćanske općine, ali tu su nalazile utočište i mnoge stare hereze, kao Arijevstvo, Nestorijevstvo, Monofizitizam i Monoteletizam. Treba dakle da kao uvod u povijest starih istočnih kršćanskih crkvi rečemo koju o Siriji, toj majci kršćanstva.

¹ Antiohija je tada brojila oko 400.000 žitelja, bila je po veličini i važnosti treći grad u rimskom carstvu, na čvoru izvrsnih cesta, kakih ne poznaje ni današnje moderno doba. Bila je na prolazu rimskih legija, poganskih stranaca, trgovaca, a onda — dakako i kršćanskih misionara. Sr. C. Lagier: »L'Orient chretien des apotres jusqu'a Photius«, Paris 1936. Str. 3 ss.

1. Sirija.

Imenom Sirija nazivale su se u grčko-rimsko doba sve zemlje između Sredozemnog mora, Arabije, Tigrisa, Taurusa i Cilizije. U tom širem značenju spada pod Siriju Palestina, Fenicija i Mezopotamija. U užem značenju obuhvaća Sirija samo prijeratni Soristan ili Eš-Šem, t. j. napomenute krajeve bez Palestine, Fenicije i Mezopotamije, koji iza rata tvore republiku Siriju.²

Grci i Rimljani zvali su ovu zemlju Syria, Perzijanci je zovu Soristan, Turci Suria, a Arapi Eš-am. U Sv. Pismu zove se Sirija raznim imenima, kao Syria Mezopotamiae (Judit. 3, 1), Syria Soba (2. Sam. 10, 6), Syria Maacha (1. Par. 19, 6), Syria Damasci (2. Sam. 8, 5).

Kao najstarije stanovnike Sirije spominje povijest Hetite. O njima govore egipatski i asirski spomenici, te Sv. Pismo. Hetiti su si stvorili manje državnice, osobito u sjevernoj Siriji, koje se uzdržale od 14. do 8. stoljeća prije Krista. U to doba stadoše se u Siriju seliti s e m i t s k a plemena, koja su govorila a r a m e j s k i m jezikom. Semitska plemena narinuše Hetitima svoj jezik, pa se i etnički više ili manje pomiješale s njima.

Aramejci su nomadska semitska plemena, koja govore jednim arapskim dialektom, vjerojatno potiču iz Arabije. U doba Hammurabi (2000. pr. Kr.) ili nešto prije iseliše se istočno od Mezopotamije. S istoka prodirahu prema zapadu, zauzeše veliki dio Mezopotamije, te prebaciše Eufrat. Područje s ove i one strane Eufrata od njih zauzeto zove se Aram Naharaim. Središte mu je bilo Haran, u prigorskoj sjevernoj Mezopotamiji, gdje su živjeli Nahorovi potomci (Laban, Batuel...), o kojima govori Gen. 25. 5 ss. Pod asirskim pritiskom polovicom 2. tisućljeća pr. Kr. tlače se Aramejci od Eufrata na zapad. U doba Tel-Amarna (oko 1400. pr. Kr.) oni su već u Siriji. Tu oni konačno istisnuše Hetite i mjesto njih zavladaše po gradovima. Aramejci ulaze u povijest Izraelaca. David se bori s Aramejcima iz Sobe (2. Kralj. 8, 3 ss.), s onima iz Damaska i Bet-Rehoba (2. Kralj. 10, 6 ss.). Za Salomona je neprijatelj Izraelaca Razon, kralj Damaska (3. Kralj. 11. 23 ss.). Kraljevi iz Damaska ratuju s izraelskim kraljevima Achabom, Jehu-om, Joachazom, Jeroboamom II. Zemlja, osvojena od Aramejaca, kojoj su granice sjeverna Arabija, Eufrat, Taurus, Amanus i Libanon, koja se prije zvala Amurru, zove se sada Aram, kasnije Syria. Zato sv. Pismo prevodi često Aram sa Syria. Kad je Resin, kralj Damaska pokušao osvojiti judejsko kraljevstvo, pa opkolio Jeruzalem, pozva judejski kralj Achaz u pomoć asirskog kralja Tiglat-Pileasa III. Taj osvoji Damask i učini kraj njegovu kraljevstvu. Salmanasar odvede Damaštance u sužanjstvo u Kir. Premda su tijekom 8. stoljeća pr. Kr. Asirci uništili aramejsku vlast, uzdrža se ipak aramejsko pučanstvo. Što više aramejski jezik zavlada u cijelom Istoku, te se ondje uzdrža sve do Islama.³

² Sr. Dr. Fr. Kaulen: »Syrien« u Hergenröther-Kaulen »Kirch. Lex.« 1899. XI. Str. 1135—1142.

³ Sr. Dr. Hub. Junker: »Aramäer« u M. Buchberger: »Lex. f. Theologie u. Kirche«. 1930. I. St. 594. ss.

Aramejski jezik bio je u 8. vijeku pr. Kr. diplomatski i saobraćajni jezik između Asiraca i Židova. Aramejski zavlada i u samoj Judeji. Vjerojatno je aramejski jezik bio još prije sužanjstva pučki jezik u Palestini uz hebrejski. U 2. st. pr. Kr. istisnu aramejštinu hebrejštinu u Palestini potpuno. Aramejštinu zavlada i u samoj Arabiji (Arabia Petraea) i u arapskom kraljevstvu Nabateji, kao i kraljevstvu palmirskom, koje osvoji car Aurelijan god. 273., gdje posta aramejski književnim jezikom.

Aramejski jezik podijelio se u više dialekata. Najvažniji su istočno-aramejski dialekat oko Edesse i zapadno-aramejski dialekat oko Palmire i u Palestini. Istočno-aramejski dialekat postao je književnim jezikom sirske crkve, pa su u tom jeziku pisana djela kršćanskih sirske pisaca. To je t. zv. sirski jezik. Zapadno-aramejskom dialektu pripada biblička aramejštinu te jezik, kojim su govorili Isus i apostoli.⁴

U 12. stoljeću prije Krista osvoji asirski kralj Tiglat Pileasar I. mnoge sirske državnice i gradove. Osvajački posao nastaviše njegovi nasljednici, dok Tiglat Pileasar III. god. 732. ne osvoji Damasak, a stanovnike odvede u asirsko ropstvo, što je asirski kralj Sargon god. 722. učinio i s izraelskim kraljevstvom.

Kad je razorenjem Niniva god. 606. pr. Kr. pala asirska država, dolazi Sirija pod vlast Babilonije, kojom je tada baš vladala dinastija kaldejskih kraljeva (625.—538.). Iza toga dođe Sirija pod Perziju 538.—331.), a onda pod macedonsko carstvo (331.—312.). Seleukovići osno-

⁴ Dr. Hubert Junker smatra biblijsku aramejštinu Daniela i Ezdre, koju su prije zvali krivo kaldejskim jezikom misleći prema Dan. 2, 4 da su Kaldejci govorili tim jezikom, samostalnim jezikom. Toj su aramejštini blizu papyrus fragmenti iz Elephantine u Egiptu. Posebnim jezikom smatra on aramejštinu židovskih Targumim (prijevodi St. Zavj.). Za ovu posljednju veli, da ima dva tipa: a) zapadnu ili palestinsku aramejštinu i istočnu ili babilonsku aramejštinu. Najčišća zapadna aramejštinu nalazi se u Targum Onkelosi (prijevodu Pentateuha) i u Targum Jonathan Ben Uzziel (prijevod proročkih knjiga). To je jezik puka u Palestini u doba Kristovo. Daljnji razvitak toga jezika je jezik palestinskih kršćana, samaritanska aramejštinu i jedan dialekat u tri sela oko Damaska. Istočna aramejštinu je jezik babilonskog Talmuda. Iz babilonske aramejštine razvio se mandejski jezik i »sirski« jezik, kojim je pisana kršćanska sirska literatura. Iz tog klasičkog sirske jezika kršćanske drevnosti razvio se »neo-sirski« jezik, koji je još danas u porabi u sjevernoj Mezopotamiji t. j. u vilajetu Tur Abdin, sjeverno od Mossula, te u Kurdistanu i oko jezera Urmija. Sr. Dr. Hubert Junker u Buchberger »Lex. f. Theologie u. Kirche« 1930. I. St. 597. i P. Dhorme: »Araméens et Chaldéens« u »Revue Biblique«, 1928. 37. St. 484—507. Taj »neo-sirski« jezik zovu svi drugi »kaldejski« ili »siro-kaldejski«. Sr. S. Salaville: »Liturgies orientales«. Paris, 1932. Razlika između »sirske« i kaldejske je tek u vokalima. Na pr. sirske je »Alloho«, kaldejske »Allaha«. Druga je razlika u pismu. Sirci rabe pismo zvano »Sarto«, kaldejci »Astrangelo« ili »Nestoriana«.

vaše u Siriji samostalno kraljevstvo, koje potraja od god. 312. do god. 69. pr. Kr., kad Sirija postade rimska pokrajina.

U vrijeme istočno-rimskog carstva bila je sjeverna, zapadna i istočna Sirija sastavni dio bizantskog carstva, dok su u južnom vladali pojedini arapski knezovi. U doba cara Justinijana I. (527.—565.) imala je Sirija ove pokrajine: Siriju prvu s Antiohijom (Coelesyria), Siriju drugu s Apamejom, Feniciju prvu s Tyrom, Feniciju drugu s Damaskom, Arabiju s Bostrom, Ciliciju prvu s Tarsom, Ciliciju drugu s Anabazom, Eufratsku pokrajinu s Hierapolisom (Mabug), Osrhoenu s Edessom, Mezopotamiju s Amidom, Izauriju sa Seleucijom i Cipar s Konstancijom.⁵

God. 635. osvojiše Siriju Arapi, koji god. 651. zavladaše i Perzijom. Od onda vlada u Siriji i Perziji islam izuzev kratko vrijeme križarskih vojna (1099.—1291.), kad su križari iz Evrope stvorili Jeruzalemsko kraljevstvo, te kneževine Antiohiju, Edessu i Tripolis. Arapi marinuše svim sirske plemenima svoj arapski jezik, a mnogima i svoju vjeru. U 16. vijeku osvojiše Siriju Turci, koji od Arapa prihvatiše islam. Odonda je Sirija bila sastavni dio turske države, dok nije u svjetskom ratu (1914.—18.) stekla nezavisnost kao zasebna republika pod mandatarnom vlašću francuske republike. Granice nove sirske države se prilično pokrivaju s bizantskom Sirijom osim što sjeverne pokrajine, kao Izaurija, Cilicija i dio Osrhoene ostadoše pod Turskom.

Dok je Sirija u drevnosti bila bogata zemlja, dobro obrađena i plodna, posuta cvatućim gradovima, danas je ona pustinja, slabo obrađena, neprodna, slabo napučena. Broji jedva 3 milijuna duša. Sve je to posljedica vjekovnih borbi i barbarske vladavine.

2. Kršćanstvo u Siriji.

U Siriji se kršćanstvo počelo širiti brzo iza mučeničke smrti sv. Stjepana. Središte kršćanske Sirije bila je Antiohija, gdje je kršćansku vjeru naučao sam apostol naroda sv. Pavao. U Antiohiji je biskupsku stolicu udario sam prvak apostolski sv. Petar, kojega je iza 7 godina naslijedio Evodije, a onda sv. Ignacije Bogonosac.⁶

Uz Antiohiju bile su kršćanske općine u Bereji, Seleuciji, Apameji, Samosati, Cyru itd. U Siriji je cvala i kršćanska znanost, naročito u 4. i 5. st. Najslavnija je svakako kateketska ili egzegetska škola u Antiohiji. Nu slavna je škola postojala i u Edessi. Tacijan Sirac, Teofil iz Antiohije, Pamfilije iz Cezareje, Eustatij iz Antiohije, Euzebij iz Cezareje, Apolinar iz Laodiceje, Teodoret iz Cyra, slavni Efremski Sirac, prozvan »Citara Duha svetoga« ... ti i još mnogi drugi jasno svjedoče, kako je kršćanstvo u Siriji bilo jako. Dostojno je cijelo sv. Pismo bilo prevedeno na sirske jezik (Pešito). Posao je bio dovršen jamačno prije g. 200.

⁵ Sr. J. Hergenröther—Dr. J. P. Kirsch: *Handbuch d. al. Kirchengeschichte* Freiburg. 1911. I. B. Karta: *Orbis christianus saec. I.—VI.*

⁶ Sr. Dr. Georg Graf: »*Antiochia am Orontes*« u M. Buchberger »*Lex. f. Theologie u. Kirche*«. 1930. I. 491—498.

Sirija je tada sačinjavala odličan dio ekumenske crkve. Antiohijski patrijarat dičio se trećim mjestom u crkvenoj hierarhiji kršćanskog svijeta. Pred njim bijahu samo Rim i Aleksandrija. Njemu je bio podložan sav kršćanski Istok. Upliv antiohijskog patrijara sizao je i daleko preko granica istočno-rimskog carstva, napose u Armeniju i u Mezopotamiju, koja je stajala pod perzijskim gospodstvom izuzev mali sjeverni dio s Amidom. Armenska crkva, kao i crkva u Mezopotamiji i Kaldeji, te u Perziji smatrale su se kćerke sirske crkve, pa su priznavale njegovu crkvenu vlast.⁷

Tek u 4. i u 5. vijeku suzuje se vlast antiohijskog patrijarata, jer se na njegov račun počima dizati patrijar Carigrada, tog Novoga Rima, a i biskup iz Jeruzalema.

Kad je istočnjačka težnja za umovanjem na području kršćanske dogme zalutala u razne bludnje, pa kad su diljem stoljeća nicali na istoku hereze, Sirija je bila prva, gdje su bile vjerske bitke. Puštamo na stranu Arijevo krivovjerje, koje našlo u Antiohiji i te kakova odjeka. Sjetimo se samo borbe između Eustatijevaca i Eudoksijevaca u Antiohiji (330—360), te Melecijeve skizme (360—415). Međutim Arijevo krivovjerje, koje je preplavilo gotovo cio tadanji kršćanski svijet i koje je preko 100 godina uzbuđivalo Antiohiju, sretno je svladano, te ga je nestalo s lica zemlje. Nu to se ne može reći o drugim herezama istoka.

3. Nestorijevci.

Druga velika hereza, koja je uzbivala Siriju, bila je hereza Nestorijeva. Ta je hereza nikla u antiohijskoj školi. Ideološki začetnici njezini su *Diodor iz Tarza* († 394.) i *Teodor*, kasnije biskup u *Mopsvestiji* († 429.), širitelj i glavni reprezentant antiohijski monah, učenik Teodorov, a kasnije biskup carigradski *Nestorije*, rodom iz Germanicije u Siriji.⁸ Njihova je nauka bila,

⁷ Sr. H. Dieckmann: »Antiochien ein Mittelpunkt urchristlicher Missionstätigkeit«. Münster. 1920.

⁸ Tri začetnika hereze, ali nejednaka! Diodor rodio se u Antiohiji početkom 4. stoljeća, bio je vanredno učen čovjek, poznavajući savršeno sve znanosti svjetovne i crkvene. Bio je biskup u Tarzu u sjevernoj Siriji. Svojim znanstvenim radom i apostolskim žarom bio je neumoran branič vjere i crkve protiv Arija, Apolinara i Julijana Odmetnika. Njegova se djela nalaze u Migne, Patr. Graeca 33, 1560.—1628. — Teodor bio je isto rodom iz Antiohije, bio je isto tako učen i revnostan kao i Diodor, kome je bio učenik i poklonik. Bio je biskupom u Mopsvestiji nedaleko od Tarza. Njegova djela se nalaze u Migne, Patr. Graeca 66, 124—1020. Braneći protiv Arija božanstvo Kristovo a protiv Apolinarija čovječanstvo učahu ova dvojica, učitelj i učenik, da su u Isusu Kristu dvije naravi, božanska i čovječanska savršene i cijele međusobno nerazdvojno spojene tako, te čine jednu osobu ili prosopon (hipostazu). Njihova formula nauke o sjedi-

da su u Isusu Kristu nesamo dvije naravi, nego i dvije osobe, božanska i čovječanska, Marija da je rodila samo Krista čovjeka, pa se ima zvati Kristorodica a ne Bogorodica. Nestorijeva nauka bude nastojanjem pape Celestina I. i sv. Ćirila Aleksandrijskog osuđena na trećem ekumenskom saboru u Efezu god. 431. Dok su se drugi krajevi pokorili zaključcima sabora u Efezu, Antiohija je branila Nestorija, jer je bio domaći sin. Osim Antiohije širila se Nestorijeva nauka i po istočnoj Siriji u pokrajini Ossrhoēne, osobito u Edessi, gdje su spisi Teodora iz Mopsvestije prevedeni na perzijski i arapski jezik.

Iza osude na efeškom saboru bude Nestorijeva nauka na području istočno-rimskog carstva posve potlačena. Sam Nestorije bude zbačen s carigradske biskupske stolice i zatočen, najprije u svom samostanu u Antiohiji, a kasnije u jednom samostanu u Tebaidi, njegovi spisi biše spaljeni, a pristaše protjerani.⁹

Izagnani iz rimskog carstva potražiše Nestorijevci utočište u Perziji, i to u Mezopotamiji.

Mezopotamija, zemlja slavne klasičke kulture starih Asiraca, Babilonaca i Kaldejaca, obuhvaća kao geografski pojam plodnu ravnicu između Tigrisa i Eufrata od Taurusa do sastava obiju rijeka, odnosno do Perzijskog zaljeva. Potez, gdje su si Eufrat i Tigris najbliži dijeli prirodno Mezopotamiju u dva dijela. Južni (od starog Akkada do Ura Kaldejskog) je stara zemlja Senaar, kasnija Babilonija, a sada Irak Arabi. Sjeverni dio zvali grčki i rimski klasici Mezopotamijom u užem smislu, a danas ga zovemo El Džezireh. Stanovnici Mezopotamije bili su u glavnom aramejski nomadi, dok su politički gospodari bili redom Asirci, Babilonci i Kaldejci. U Mezopotamiji su pokopane slavne kulture Asiraca s razvalinama Niniva (606. pr. Kr.), Babilonaca s razvalinama Babilona (538. pr. Kr.). Kaldejci su Semiti srodni Aramejcima, koji su se iz Sirije ili istočne Arabije doselili u južnu Babiloniju. Kaldejci su god. 625. pr. Kr. zagospodovali Babilonijom, pa su njome vladali od Nabopolassara (625.—604.) i Nabuchonosora (604.—562.) sve do Naboneda, koga je god. 538. svladao

njenju obiju naravi u Kristu bila je katolička. Nu kad su tu nauku tumačili, dijelili su Krista u dva supposita, u dvije konkretne i fizičke hipostaze, u dvije osobe. Zablude ove dvojice učenjaka sadržane su tek u njihovim spisima. Oni sami za života nisu nikad bili osuđeni. Posve je drukčiji Nestorije, nekoć antiohijski monah i učenik Teodorov, kasnije patrijar carigradski. On osnova svoju herezu na nauci svojih antiohenskih učitelja. Nu kako je bio plitak umom i usto tašt i ohol, posta Nestorije pravi heretik, koji ni osuđen nije htio popustiti. Sr. C. Lagier: »L'Orient Chretien des apotres jusqu'a Photius«. Paris, 1936. St. 187 s.

⁹ O nauci Diodora iz Tarza, Teodora iz Mopsvestije i Nestorija sr. M. Jugie: »Theologia dogmatica christianorum orientalium ab ecclesia catholica dissidentium« Paris 1935. Tom. V. St. 85—124.

perzijski kralj Cyr. Pod perzijskim gospodstvom stopiše se Asirci, Babilonci i Kaldejci tako, da su nestale etničke razlike između ova tri naroda. Kaldejski je jezik istisnuo iz javnog života asirski i babilonski, pa je postao jezikom Mezopotamije.¹⁰

Odsad se Mezopotamija zove Kaldeja. I to je domovina prve stare istočne crkve, koja slijedi t. zv. kaldejski obred: kaldejske ili perzijske crkve. Ta crkva ima sada dva ogranka: nestorijevski (Sirokaldejci) i sjedinjeni (Kaldejci u užem znamenovanju).

Prema crkvenoj predaji¹¹ propovijedao je u Kaldeji kršćanstvo sv. Toma, apostol, te Addai, Aggai (Aghis ili Achis) i Mari, apostolski učenici.¹² Prema predaji je Maris proputovavši Babiloniju i Perziju udario sijelo u Seleuciji i Ktezifonu i osnovao ondje prvu biskupsku stolicu. Tako je Seleucija-Ktezifon postala središte prve »kaldejske« biskupije. Oba grada bijahu spojena, tek što ih je dijelila rijeka Tigris. Seleucija ima ime od Seleuka Nikatora (307. pr. Kr.), prije se zvala Cloche. Oba grada zajedno zovu se i Mahuza, jer se tako zvala pokrajina, u kojoj je bila Seleucija i Ktezifon. Biskup tog »dvograda« postao je s vremenom primas, (»katholikos«) patrijar. Vjerojatno je, da se kršćanstvo u 1. i 2. vijeku ograničilo tek na židovske kolonije, koje su u to vrijeme po Mezopotamiji cvale.¹³

Drži se, da prije dinastije Sassanida (226.) nije u Perziji bilo veće kršćanske crkve. Kristijanizacija Mezopotamije započela je

¹⁰ Sr. Dr. Fr. Kaulen: »Mezopotamien« u J. Hergenröther-Fr. Kaulen: »Kirchenlex.« 1893. VIII. St. 1301.—1305. i Dr. Karl Fr. Krämer: »Chaldäer« u M. Buchberger: »Lex. f. Theologie u. Kirche«. 1931. II. 824 s.

¹¹ Za sve crkve staroga vijeka bila je velika čast, kad bi mogle nazvati kojega apostola svojim utemeljiteljem. Odatle briga starih pisaca, da niz biskupa svedu do apostola, kao na pr. Hegezip, Irenej, Euzebij. Tako tumačimo, da su i Kaldejci htjeli početak svoje crkve svesti na apostole. Sr. H. Labourt: »Le christianisme dans l'Empire Perse sous la dynastie sassanide«. Paris 1904. St. 9.

¹² Addai je prema nekima (Dr. Fr. Kaulen) Tadej, t. j. Juda Tadej, koji je proputovao najprije Palestinu i Idumeju, kasnije Arabiju, Siriju, Mezopotamiju i Perziju, dok nije na povratku umro mučeničkom smrću u Berytu ili Aradu. Prema drugima je Addai jedan od 72 učenika Isusova poslan od sv. Tome. Aggai i Mari su apostolski učenici. Sr. C. Lagier: »L'Orient Chretien«. Paris 1936. St. 37 i P. Bedjan: »Acta Martyrum et Sanctorum«. Leipzig, 1890. Tom. I. Str. 48 ss.

¹³ Na dan Duhova slušali su propovjed sv. Petra i židovski kolonisti iz Elama i Mezopotamije. Sr. Dj. Ap. 2, 9.

tek sredinom 3. stoljeća, i to po misionarima iz Antiohije. Zato su biskupi Mezopotamije priznavali Antiohiju za svoju majku crkvu i zato su bili podložni antiohijskom patrijaru. Kako su Perzijanci u 3. i u 4. stoljeću ratovali s rimskim carstvom, koje je iza god. 313. primilo kršćansku vjeru, to su iz političkih razloga bili protivni kršćanstvu, kao i politici Konstantina Velikog i njegovih nasljednika. Što više, oni su stali okrutno progoniti kršćanstvo, osobito kralj Šapur II. (309—370). Sirska »Acta martyrum« daju potresna svjedočanstva o mučenju kršćana u Mezopotamiji. U doba Arijevstva bili su kršćani Mezopotamije pravovjerni. Što više perzijski su biskupi na saboru u Seleuciji-Ktezifonu god. 410. i službeno prihvatili zaključke nicejskog sabora.¹⁴

Da izmaknu sumnjičenju perzijskih vlasti, kao da su u političkoj konspiraciji s istočno-rimskim carstvom, stvorili si perzijski kršćani posebnu crkvenu organizaciju. Oni se god. 424. otrgoše od antiohijskog patrijarata, pa izabraše biskupa glavnog perzijskog grada Seleucije - Ktezifona za vrhovnog crkvenog glavara, »katholikos« ili »patrijara«.

Na sinodi u Markabti god. 424. prekinula je perzijska kršćanska crkva vezu nesamo s Antiohijom, nego i s Rimom, pa je bila prva među istočnim crkvama, koja se je proglasila autokefalnom u skizmatičkom smislu te riječi.¹⁵ Ona je poricala i samo pravo priziva ili apelacije na rimskog biskupa, što su sve druge istočne crkve

¹⁴ Taj sabor sazvan je nastojanjem Isaaka, biskupa Seleucije i Ktezifona, a odobren je od perzijskog kralja Jazdgerda I. Na saboru su pročitane poslanice zapadnih otaca, t. j. osobito Porfirija Antiohijskog i Pakide Edessenskog, pročitana Acta nicejskog sabora sa simbolom i kanonima, a onda je uređena crkvena hierarhija perzijske crkve prema uzoru drugih crkvi, s razdiobom u biskupije i provincije. Na čelu svih je biskup kraljevskih gradova Seleucije i Ktezifona, koji se u saborskim spisima (Can. 12) zove *katholikos*, *archiepiscopus* i *metropolitanus*. Podložnost Antiohiji još se priznavala. Sr. J. B. Chabot: »Synodicon orientale ou Recueil des synodes nestoriens« Paris. 1902. St. 266.

¹⁵ To je zaključeno na sinodi u arapskom gradu Markabta, što ju je god. 424. sazvaio Dadiso (421.—456.), biskup Seleucije i Ktezifona. Dekret glasi: »In verbo Dei definimus, Orientales in posterum adversus proprium patriarcham querelam movere non posse apud patriarchas occidentales. Quaecunque causa coram ipso solvi non poterit, Christi tribunalis reservetur... Nullam ob rationem aut cogitare aut dicere quis poterit, *Katholikon Orientis* a suis inferioribus vel etiam ab alio patriarcha sibi dignitate pari iudicari posse. Ipse omnes, qui ei subsunt iudicare debet, ejus vero sententia Christo, qui eum elegit et suae ecclesiae praefecit, reservatur.« J. B. Chabot: »Synodicon orientale«. Paris 1902. Str. 296.

i riječima i činima priznavale.¹⁶ Na ovaj način započe perzijska crkva prva među svima skizmu, koja se doskora izrodi i u herezu.

Kaldejci sami ispričavaju svoj odcjep od Antiohije ovako: Biskup »Primas Magnae Provinciae« (tako se od vjkada zove kaldejska dieceza Seleucije i Ktezifona) izabran od klera i puka išao bi u Antiohiju, da bude ondje potvrđen od patrijara Orijehta. A onda bi se vratio kući kao legitiman biskup. Oko god. 400. pođoše dva izabrana kandidata za biskupa Ahad Abuei i Kam Jesu prema starom običaju u Antiohiju k patrijaru, da posveti jednog od ove dvojice izabranih. Došavši u Antiohiju bijahu uhvaćeni kao uhode perzijskog kralja. Kam Jesu bude pribijen na križ, a Ahad-Abuei pobjegne u Jeruzalem, gdje bude na patrijarov nalog zaređen za biskupa. Radi opasnosti, kojoj bijahu izvrgnuti perzijski podanici putujući u Antiohiju, dobiše biskupi primasi Seleucije-Ktezifona pravo, da budu ređeni od svojih sufragana. Prema kaldejskom pontifikalu ređe primasa u Seleuciji-Ktezifonu 6 biskupa dobom najstarijih stolica i to »1. Metropolita Elamitarum seu Gardisaporis, 2. Nizibin seu Sobae, 3. Perat-Mesanae sive Bassorae, 4. Arbelae seu Hezae, 5. Carchae-Beth-Seleucia sive Beth-Garmae i 6. Lelahae seu Halavanae« (sr. Ebed-Jesu Soben.: »Liber ordinationis Judiciorum Ecclesiasticorum«. Tract. I. C. VI.).

Kad su Nestorijevci iza kalcedonskog sabora (451.) bili izagnani iz istočno-rimskog carstva, potražiše utočište u susjednoj Perziji, i to u Mezopotamiji ili Kaldeji. Kad je car Zenon god. 489. zatvorio školu u Edessi poradi toga, što je bila rasadište Nestorijevstva, prebjegoše učitelji iz Edesse u Mezopotamiju, pa nastaviše rad na školi u Nizibisu. I tako posta Nizibis u Mezopotamiji ono, što je bila Edessa u Siriji. Zlo je bilo, što je već u Edessi, gdje je Ibas javno učio nestorijeske zablude, bilo dosta učenika iz Mezopotamije. Ovi biše doskora uzdignuti na biskupske stolice, i tako posta Nestorijevstvo službena nauka perzijske crkve. Sinoda u Beit-Lapatu g. 484., koju sazva Barsauma, udari anatemom sve, koji govore protiv Teodora iz Mopsvestije, »učitelja istine«. Sinoda u Seleuciji, koju sazove patrijar Akacije, osudi i monoteletizam Petra Fullona i Henotikon Zenonov, ali prihvati diofizitizam Nestorijev, barem implicate.¹⁷ God. 498. za »katholikosa« ili patrijara Babeja

¹⁶ Na istoj sinodi izreče ovu posljedicu biskup Agapet iz Beit-Lapata riječima: »Quemadmodum Pater veritatis unus est... ita Filius unum tantum sibi elegit procuratorem fidelem, nempe Simonem bar Jona, cognomine Petrum, cui hanc pollicitationem fecit: Super hanc petram aedificabo ecclesiam meam... Katholikos Mar Dadiso nobis est Petrus, coetus ecclesiastici caput.« J. B. Chabot, *Ibid.* St. 294.

¹⁷ U Edessi su naučali Nestorijevstvo čuveni Ibas, Barsauma (Barsumas), Maana i Narsai, zvan Gubavi. Edessenska škola usvojila je kristo-

otrgne se perzijska crkva formalno od pravovjerja. Perzijska je vlada iz političkih motiva promicala crkvu, koja je bila u protimbi s crkvom rimskog carstva. Jako rasadište Nestorijevstva bio je novi samostan na gori Izla kod Nizibisa, osnovan u 6. vijeku od Abrahama iz Kaškara. Iz Nizibisa¹⁸ i Izle širilo se Nestorijevstvo iz Mezopotamije dalje po Perziji, naročito preko brojnih samostana, koji su nicali po zemlji zaslugom Mar Eugenija, Mešihe Zekhe i Bar Idte.

Dok su prije perzijski kraljevi krvavo progonili kršćanstvo, sada postadoše promicatelji njegovi. Šahovi su zabranili svaku drugu kršćansku crkvu osim nestorijevske. Nestorijevski monasi i biskupi stekli su velik upliv i na samom perzijskom dvoru radi svoje učenosti i naobrazbe. Tako je u velikom ugledu stajao katolikos Josip, koji je kralja Kosroe I. izliječio od bolesti, nadalje monah Pavao iz Ardešira, zvan Perzijanac, koji je boravio na samom dvoru Kosroe I.

Kad su u svom pobjedničkom lijetu fanatički Arapi došli do Perzije, pade ova moćna država nakon teškog rata u njihove ruke god. 651. Za Nestorijevce nije promjena u vladaocima imala zlih posljedica. Arapski kalifi u Bagdadu naslijedili su od perzijskih šahova sklonost k Nestorijevcima. Oni su ih voljeli kao učene ljude, pa su se s njima služili da dignu duhovnu kulturu.¹⁹ U tako dobrim prilikama počela je crkva u Perziji cvjetati. Nastojanjem brojnog monaštva i škola cvale su znanosti, osobito teologija, filozofija i medicina. Bogata literatura, pisana u sirsom jeziku, sačuvana je do danas, pa je rukopisima pohranjena najviše u Vatikanu, Londonu i Parizu.

loške nauke antiohijske škole, kako su sadržane u spisima Diodora iz Tarza i Teodora iz Mopsvestije. Ibas postane biskupom u Edessi, Barsauma biskupom u Nizibisu, Maana metropolitom u Revvardasiru. Svi su širili nauke Diodora i Teodora. Ibas prevede sam i po drugima sva djela Diodora i Teodora na sirski jezik. Ibas je na efeškom saboru 449. bio radi Nestorijevstva svrgnut. Na saboru kalcedonskom osudi Nestorija, pa bude uspostavljen. Nestorija osudi, ali Diodora i Teodora uzvisivaše. Njegov nasljednik u Edessi, biskup Nonnus, istjera pristaše Diodora i Teodora iz Edesse. Ti stadoše sada širiti bludnje ovih u Perziji. Barsauma, biskup iz Nizibisa, primi sve Nestorijevce, protjerane iz Edesse od Nonnusa i od biskupa Cyra (489.), pa stvori slavnu školu u Nizibisu, gdje se učila nauka Diodora, Teodora i Nestorija. Sr. M. Jugie: *Theologia dogmatica* V. 1935. St. 16.

¹⁸ Sr. J. B. Chabot: »L'École de Nisibe, son histoire, ses statuts.« *Journal de la Société Asiatique*. 1896. Ser. 9/VIII.

¹⁹ Sr. Fr. Xr. V. Funk: »Nestorius und die Nestorianer« u J. Hergenröther—Fr. Kaulen: »Kirchenlex.« 1895. IX. St. 166—180.

Do god. 762. bila je prijestolnica nestorijuskog patrijara Seleucija - Ktezifon.

Seleucija se prije zvala Choche, sagrađena je na zapadnoj obali Tigrisa i to građevnim materijalom iz starog Babilona. Zove se Seleucija od Seleuka Nikatora, koji ju je sagrađio oko 307. god. prije Kr. Poradi svoga položaja na Tigrisu, koji je ovdje kanalom spojen s Eufratom, postade Seleucija najvećim gradom Istoka. U doba najvećeg cvata brojila je 600.000 žitelja. Nasuprot Seleucije na istoj rijeci Tigrisu bio je grad Ktezifon, stari orijentalni Tisfon, zimska prijestolnica partskih kraljeva. Kad je Seleucija god. 162. poslije Kr. bila razorena, postade Ktezifon glavni grad. Rimski car Septimije Sever ga g. 201. spali, ali ga perzijski kraljevi opet sagrađiše. Za vrijeme Sassanida (226.—651.) posta Ktezifon prijestolnica perzijske države, te najveći i najčvršći grad na svijetu. Sa Seleucijom, koja se iza razorenja opet podigla, tvorio je Ktezifon dvograd, koji Arapi zvahu El Medain (»Gradovi«) ili Mahuza radi pokrajine, u kojoj su se nalazili. Nestorijevski su se patrijari ponosili, što su biskupi najvećeg tada grada na Istoku. Iza bitke kod Kadesije g. 636. ostavi perzijski kralj Jezdegerd III. Seleuciju-Ktezifon, koji slijedeće godine padne u ruke Arapa.

Kad je kalif Abu Jaafar Manzor god. 760. osnovao novu prijestolnicu Bagdad (4 km sjeverno od Ktezifona, Bagdad se gradio materijalom iz Ktezifona), preseli se onamo i nestorijevski katolikos ili patrijar. Bagdad je bio prijestolnica 37 kalifa, t. j. od g. 760. do 1258., kad ga razoriše Mongoli ili Tatari. Onda posta prijestolnica Mossul u Mezopotamiji, nedaleko od ruševina starih Niniva. Kako je Seleucija naslijedila stari Babilon, Bagdad Ktezifon, a Mossul Bagdad, nestorijevski patrijar nosi naslov patrijar babilonski ili bagdatski ili mossulski.

Pod arapskom vlašću od 8. st. dalje razvi nestorijevska crkva veliku misionisku djelatnost nesamo u Perziji samoj, nego i daleko izvan granica Perzije. Arapi se sami nisu oduševljavali za kršćanstvo, nu rado su dopuštali misionisko djelovanje nestorijevskih kršćana. Nestorijevski misionari unesli su kršćanstvo u Indiju, Mongolsku i Kinu. U 13. stoljeću, u doba svoga najvećeg cvata brojila je nestorijevska ili siro-kaldejska crkva 27 metropolija i 230 biskupija. Sjedišta biskupija protezahu se od Egipta do Kine, i od Bajkalskog jezera do Cap Comorina. Jos. Sim. Assemani nabraja ove zemlje pod katolikosom Istoka: »Babylonia, Mesopotamia, Assyria, Parthia, Media, utraque Arabia, Armenia, Persia, Tartaria Kataja, Scythia Kyrkania, Chorosana, Transoxana, India, Sina, necnon in parte Syria anterior, Palaestina, Cilicia, Aegyptus, non exclusis etiam Oceani insulis ad Arabiam felicem vel ad Indiam spectantibus« (»Bibliotheca orientalis«. Tom. III. Pars 2.).

4. Nestorijevska bogoslovna književnost.

Književnost nestorijevskih bogoslova vrlo je bogata. Velik dio te književnosti je poznat i izdan, ali veliki dio leži još u rukopisima,

pa čini zahvalno vrelo za studij orientalista. Dosad smo smatrali učenje sirskeg i arapskog jezika samo kao nužni preduvjet za doktorski stepen. U istinu bi pak poznavanje sirskeg kao i arapskog jezika bilo mladim pregaocima vrlo dobro sredstvo za nov i stvaralački rad.

Nestorijevci su se u svojoj književnosti služili najprije sirskeg jezikom. To je bilo do prve polovice 7. stoljeća, kad su bili pod vladom perzijskih kraljeva iz dinastije Sassanida. Kad su Arapi osvojili Perziju, služe se uz sirske i arapske jezike. Njihova bogoslovna literatura obuhvaća sve vrste bogoslovne znanosti. Oni obrađuju ascetiku, tumače Sv. Pismo, pišu homilije, tumače crkvene službe i liturgiju, sastavljaju himne i pjesme, brane kršćanstvo protiv Arapa, brane svoju sektu protiv drugih kršćanskih crkava, pišu povijest, a sastavljaju i sistematska bogoslovska i filozofska djela na način zapadnjačkih »Summa« ili enciklopedija.

Ovdje ćemo napomenuti važnije nestorijevske pisce po stoljećima držeći se klasičnog djela Martina Jugie-a o Nestorijevcima.²⁰ Djela početnika Nestorijevstva, koja su nam iz naših patristika poznata, ovdje mimoilazimo, naime: djela Diodora iz Tarza, Teodora iz Mopsvestije i samog Nestorija. Prelazimo na druge manje poznate.

*

Iz 5. st. poznat je Narsai (399.—502.), prvi rektor škole u Nizibisu, što ju je osnovao biskup Barsumas ili Barsauma. Monofiziti ga zovu Gubavim (Narsai Leprosus), dok ga Nestorijevci zovu »Citarom Duha svetoga«, »Divnim učiteljem« i »Jezikom Istoka«. Pisao je homilije u stihovima (mimre). 47 njegovih homilija izdao je u sirskeg jezika A. Mignana (Narsai doctoris syri homiliae et carmina primo edita, Mausilii, 1905). Jednu je homiliju »u čast Diodoru, Teodoru i Nestoriju« izdao F. Martin u francuskeg prijevodu (»Journal asiatique«, 1899. T. XIV.).

Pisci 6. st. jesu:

1. T o m a iz E d e s s e, koji je živio i pisao za patrijara Mar Abe (540.—552.). Njegova traktat »De nativitate Domini nostri Jesu Christi« izdao je u sirskeg jezika i latinskeg prijevodu Sim. Jos. Carr, Rim, 1898.

²⁰ Sr. Martinus Jugie: »Theologia dogmatica christianorum orientaliū ab ecclesia catholica dissidentium«. Paris 1935. Tom. V. St. 26. do 38. — A. Baumstark: »Geschichte der syrischen Literatur«. Bonn 1922. — C. Brockelmann: »Die syrische und christlich-arabische Literatur«. Leipzig 1907.

2. Izaija, »presbyter et doctor«, učenik patrijara Mar Abe iz škole u Seleuciji-Ktezifonu, koji je iza god. 570. postao biskupom anbarenskim. Njegov traktat »De martyribus« izdao je Addai Scher u »Patrologia Orientalis«. Tom. VII. 1911. St. 15—52.

3. Ivan Saba Daljatski, koji je živio oko god. 550., ascetski i mistički pisac. Sačuvale su se njegove poslanice i rasprave u sirsom i arapskom jeziku. Jos. S. Assemani ubraja ga među pravovjerne, pa navodi izvatke iz njegovih djela (»Bibl. Orient.« Tom. I. St. 433—444).

4. Henana Adiabenski, rektor škole u Nizibisu (iza g. 572., umro oko 610.). Slavan je kao egzeget i polemičar. Henana se priklanja katoličkoj nauci kalcedonskog sabora. Što više on se usmijelio kalcedonsku nauku učiti i među nestorijevskim Perzijancima, pa je predobio za se mnoge između učenika. Zato je nastala buna u nestorijevskoj perzijskoj crkvi i velike razmirice među učenicima iz škole u Nizibisu. U svojim bibličkim komentarima, koji su se izgubili, odustaje često od Teodora mopsvestenskog, a priklanja se sv. Ivanu Zlatoustomu. Patrijari Isoyahb I. (585.) i Grgur I. (605.) osuđuje njegovu nauku, ali ne spominjući njegova imena. Što više patrijar Sabriso (596.—604.) uze ga u zaštitu, kad ga je biskup Grgur iz Kaskara izopćio. Iz toga, što ga kasniji egzegeti često navode, vidi se, da je imao veliki upliv na savremenu teologiju. Njegovi protivnici, osobito Babaeus Magnus, sumnjiče ga, makar i bez razloga, s origenizma i fatalizma. Od njegovih djela, koja izbraja Ebed-Jesu, sačuvaše se samo dvije homilije: »In feriam sextam auream« i »In rogationes«. Izdao ih je u sirsom i francuskom jeziku Addai Scher u »Patr. Or.« Tom. VII. St. 53—81.

5. Mar Barhadbsaba Arbaya, biskup Halvanski, jedan od učenika Henane Adiabenskog, koji se kasnije od svoga učitelja odvojio (umro je oko 628.). Njegov govor »Oratio auspicalis de scholarum sessione« izdao je u sirsom i francuskom jeziku Addai-Scher u »Patr. Or.« Tom. IV. St. 319—404.

6. Isoyahb I., patrijar u Seleuciji-Ktezifonu (582.—595.). Napisao je jedan traktat protiv Eunomija, jedan protiv nekog monofizitskog biskupa, djelo »Quaestiones 22 de sacramentis«, »Apologia doctrinae nestorianae ad Mauritium, imperatorem byzantium«, te više kanona, koje izbraja Chabotov »Synodicon orientale« (kod sinode, držane u Seleuciji god. 585.).

7. Babej Veliki (Babaeus Magnus), prvak nestorijevskih bogoslova, slavni predstojnik samostana u Izli kod Nizibisa (umro oko god. 628.). Historiograf Ebed-Jesu, metropolit iz Nizibisa u 14. st., veli, da je Babej napisao 83 knjige. Sačuvaše mu se ova djela: a) »Liber de unione«, razdijeljen u 7 traktata; u tom djelu autor najopširnije raspravlja o načinu sjedinjenja obiju naravi u Kristu, pa je to djelo poglaviti izvor za nestorijevsku teologiju (izdao ga J. B. Chabot u »Corpus scriptorum christianorum orien-

talium«. Roma, 1915. Tom. 57). »Expositio libri Centuriarum Evagrii Pontici« (izdao W. Frankenburg u »Abhand. d. kön. Gesellschaft d. Wissenschaft« Phil. Hist. Klasse, neue Folge. Tom. 13. Berlin, 1912). c) »Commentarii in sermone abbatis Marci«, koji još nisu izdani. d) »Martyrium Georgii« (izdao P. Bedjan u svom djelu: »Histoire de Mar Jabalaha«, Paris, 1895. St. 416—571). e) Druga manja djela moralna i liturgička. U svojim djelima drži se Babej poglavito Teodora iz Mopsvestije, ali je u nestorijevsku teologiju uveo sistem, a mnogo je sam dodao, osobito u definiciji naravi, hipostaze i osobe.

8. **S a b r i s o I.**, patrijar u Seleuciji-Ktezifonu (596.—604.). On je nastupio polemički protiv Henane Adiabenskog i svih, koji htjedoše umanjiti ugled Teodora iz Mopsvestije. Njegovu ispovijest vjere navodi Chabotov »Synodicon orientale« kod sinode, držane god. 596. u Seleuciji.

Pisci 7. st. jesu:

1. **G r g u r**, patrijar u Seleuciji. On je na sinodi u Seleuciji god. 605. branio nauku Teodora iz Mopsvestije. O njemu govori I. B. Chabot u »Synodicon orientale«. Za njega, a i poslije njega pisali su nestorijevski bogoslovi mnogo u duhu Babeja Velikoga, da dokažu Kosroi, kralju perzijskomu, kako je njihova nauka autentično kršćanstvo, a ne monofizitizam.

2. **I s o y a h b III. A d i a b e n s k i**, patrijar (647. ili 650. do 658.). On je učio u Nizibisu, bio je biskupom u Arbeli i Mossulu, a onda patrijar u Seleuciji-Ktezifontu. Bio je u velikom ugledu na perzijskom dvoru, tako da ga je kraljica Boran zajedno s njegovim tada prijateljem biskupom Sahdonom poslala u Carigrad caru Herakliju, da pregovara o miru. Napisao je mnogo. Djela su mu dogmatička, polemička i liturgička. Sačuvala se: a) »Epistolae« (koje je u latinskom prijevodu izdao Rub. Duval u »Corpus scriptorum christ. orient.«, Paris 1915. Tom. 54). b) »Acta martyrii Isosabran« (izdao J. B. Chabot u »Nouvelles archives de missions scientifiques« Tom. 8 St. 486 s.). c) Neka liturgička djela, koja stoje još u rukopisima: Ordo baptismi, Ordo consecrationis altaris, Ordo absolutionis apostotatarum et publice poenitentium, Ordo renovationis fermenti itd.

3. **M a r t i r i j S a h d o n a**, biskup iz Mahoze od Arevvana, najprije prijatelj patrijara Isoyahba III., a kasnije od njega progonjen. Kad je s patrijarom bio u Carigradu, obratio se, pa je ostavio nestorijevstvo i otvoreno učio katoličku nauku o tajni utjelovljenja, kako je definirana u kalcedonskom saboru. Zato je bio protjeran iz svoje biskupije. U jednom kodeksu 7. ili 8. st., koji se nalazi u Strassburgu nalaze se ovi njegovi spisi: Traktat »De vita perfecta, Epistolae quinque, Sententiae sex« (sirski tekst ovih spisa izdao je P. Bedjan: »Sancti Martyrii, qui et Sahdona, quae supersunt omnia«, Paris i Leipzig, 1902.).

4. **Georgije**, patrijar (661.—681.). Napisao je dogmatsku poslanicu »De incarnatione Verbi ad Mina, presbyterum et chor-episcopum«, te neke kanone. Oboje je izdao J. B. Chabot u »Synodicon orientale« u sirskom jeziku i latinskom prijevodu.

5. **Abraham Mar Lipheh**. Napisao je »Explicatio officiorum ecclesiae« (izdao R. H. Connoly u »Corpus scr. christ. or.« 1915. Tom. 92. St. 147—166). Čini se, da je živio i pisao prije litur- gičkih reformi patrijara Isoyahba III. koji je umro 658.

Pisci 8. st. jesu:

1. **Josip Hazzaya**, vrlo plodan pisac. Glavno se njegovo djelo »Paradisus Orientalium« izgubilo, nu sačuvaše se »Quaestiones et responsa«, te »Capita scientiae«. O tim je djelima pisao Addai Scher u »Rivista degli studi orientali«, 1910. Tom. 3. Djela Josipa Hazzaye osudio je patrijar Timotej I., ne zato što je bio henanist ili kalcedonist, nego što mu djela sadržavaju bludnje Origenista i Massalijevaca.

2. **Teodor bar Koni**, biskup iz Kaskara. Napisao je »Liber scholiorum« u 11 knjiga. U njima tumači sv. Pismo St. i Nov. Zavjeta (8 knjiga), te pobija pogane i krivovjerce (3 knjige). Djelo je u sirsom jeziku izdao Addai Scher u zbirci »Corpus scr. christ. or.« Tom. 115 i 116.

3. **Timotej I.**, patrijar (780.—823.), jedan od prvih bogoslova i kanonista nestorijevskih. Od njega se sačuvaše: a) »Disputatio cum Mahdi«, kalifom od god. 775.—785. To je apologija kršćanstva protiv islama (djelo je nedavno izdao A. Mingana: »Timothys apology for christianity« Cambridge, 1928). b) »Definitiones canonicae 99« (to je djelo izdao H. Labourt: »De Thimotheo I., Nestorianorum patriarcha et christianorum orientalium conditione sub chalifis Abbassidis« Paris, 1904.). c) »Epistola synodica«, koju je patrijar sastavio na prvoj svojoj sinodi god. 790 (ta se nalazi u zbirci I. B. Chabota »Synodicon orientale«. d) 109 poslanica, koje se nalaze većinom u rukopisu.

Pisci 9. st. jesu:

1. **Iso bar Nun**, patrijar (823.—828.), nasljednik patrijara Timoteja I. i njegov protivnik. Napisao je »Quaestiones in S. Scripturam« (neke fragmente tog djela izdao R. Harris: »Fragments of the comm. of Ephrem Syrus«, London 1895.), »Canones et definitiones canonicae«, »Responsiones liturgicae et epistolae«, Theologia«, polemički spis protiv nevjernika i krivovjeraca. Djela su još neizdana (uz neke male iznimke). Žestoko je pobijao nauku svog predšasnika Timoteja o utjelovljenju, pa mu je neko vrijeme brisao ime iz diptiha.

2. **Iso dad Mervenski**, biskup iz Hedatta (oko g. 850). Ostavio je iza sebe komentare u knjige St. i Nov. Zavjeta, u kojima

uz stare sv. oce često navodi Teodora iz Mopsvestije, Henanu iz Adiabene i druge nestorijevske egzegete (komentare Nov. Zavjeta izdao je u sirsom jeziku i engleskom prijevodu M. Dunlop Gibson: »The commentaries of Isodad of Merv, bishop of Hadatha in Syriac and English«, Cambridge, 1913.—1916.).

3. T o m a, b i s k u p i z M a r g e. Taj si je stekao slavno ime ne kao bogoslov, nego kao crkveni povjesničar. Napisao je povijest samostana Beit-Abeenskog kod Marge, gdje je živio iza god. 832. kao monah. Njegovo djelo »Liber superiorum« u sirsom jeziku i engleskom prijevodu izdao je Walter Budge: »The historia monastica of Thomas, bishop of Marga«, London 1893. Djelo je u sirsom jeziku izdao P. Bedjan Paris, 1901.

Pisci 10. i 11. st. jesu:

1. I l i j a, b i s k u p a n b a r s k i. Taj je još kao svećenik napisao »Liber studii ili Liber Centuriarum«. To je neka Summa theologiae, sastavljena u stihovima (40.000 heptasilapskih stihova). Djelo nije još izdano. Tu je među inim učio, da Isus Krist na posljednjoj večeri nije blagovao svoje tijelo pod prilikama kruha. To svoje mnijenje morao je opozvati god. 922./3. pred patrijarom Abrahamom III. (905.—936.).

2. I l i j a b a r S i n a j a, metropolit iz Nizibisa (975. do oko 1049.). Pisao je mnogo sirski i arapski. Najvažnija su mu djela: a) »Commentarium in symbolum Nicaenum«, sirski i arapski (djelo nije izdano). b) traktat »De Deo creatore, uno et trino«, arapski (djelo je uzeo u svoj »Turris« Amr ibn Mattai). c) »Liber demonstrationis veritatis fidei«, arapski. To je apologija Nestorijevstva protiv Židova, Muslimana, Monofizita i Melkita (izdao u originalu i njemačkom prijevodu L. Horst: »Des Metropolitens Elias von Nisibis Buch vom Beweis der Wahrheit des Glaubens«, Colmar, 1886.). d) »Collationes de veritatibus fidei christianae«. To su razgovori njegovi s vezirom Abul Kasim Husain ibn Ali al Magribi god. 1026. Djelo sadržava 7 razgovora: o Jedinstvu i Trojstvu, o stanovanju Sina Božjeg u Sinu Marijinu, o dokazima za kršćanski monoteizam iz korana, o dokazima za kršćanstvo iz razuma i iz čudesa, o prednostima kršćanstva u gramatici, liksikografiji i retorici, o mišljenju kršćana glede astrologije, glede Muslimana i duše.

3. I l i j a, patrijar (1028.—1049.). Napisao je teološko-liturgičko djelo u 22 glave: »Fundamenta fidei«. Djelo se izgubilo, nu 4 prve glave sačuvao je Amr ibn Mattai u svom djelu »Turris«.

4. A b u l F a r a d ž A b d a l l a h i b n a t T a y y i b († 1043.), egzeget, teolog i kanonist. Glavno mu je djelo: »Paradisus christianorum« ili tumač sv. Pisma St. i Nov. Zavjeta. Usto je napisao razne traktate: »O Bogu Jednom i Trojem«, »O naravi i osobi«, »O pokori«, »Protiv onih, koji zovu Mariju Bogorodicom«, »Dialog o vjeri između kršćanskog monaha i dva Muslimana«. Djela nisu izdana, nego se nalaze u arapskim rukopisima vatikanske biblioteke.

Njegovu »Zbirku kanona« uvrstio je J. B. Chabot u »Synodicon orientale«.

Pisci 12. i 13. st. jesu:

1. Josip bar Malkon, koji si je postavši metropolit u Nizibisu uzeo ime Isoyahb († poslije 1226.), napisao je arapski traktat »De fide«, homilije i poslanice. Nešto je izdano u »Bibliotheca orientalis« od J. S. Assemani-a.

2. Mari ibn Sulayman, pisac 12. st. Sastavio je neku crkvenu enciklopediju, kojoj je dao naslov »Turris«. To djelo sadržava dogmatiku, moralku, ascetiku, kanonsko pravo, liturgiku, povijest i popis nestorijevskih patrijara. Povijest nestorijevskih patrijara skraćuje te popuniše u 14. vijeku Amr ibn Mattai i Sliba (izdao H. Gismondi: »Maris, Amri et Slibae de patriarchis Nestorianorum commentaria«, Roma, 1896.—1899.).

3. Ivan bar Zobi, monah i svećenik. Proslavio se kao gramatik. Pisao je u stihovima o filozofskim i teološkim stvarima. Jedno od njegovih djela (o razlici između naravi, hipostaze i osobe u sirsrom jeziku i talijanskom prijevodu izdao je Jos. Furlani u »Rivista degli studi orientali« 1930. Tom. 12: »Yohannan bar Zobi sulla differenza tra natura, ipostasi, persona e faccia«).

4. Salomon, metropolit iz Bassore, pisac prve pole 13. stoljeća. Napisao je djelo »Liber apis«, što je historičko-teološka kompilacija u arapskom jeziku. Djelo je izdao J. M. Schönfelder: »Salomo Bassorensis libri apis, syriacum arabicumque textum vertit«. Bamberg, 1866.

5. Georgij Warda i Khamis bar Kardahe, himnografi iz Arbele. Svaki od ove dvojice sastavio je zbirku svetih himana, koje je nestorijevska crkva uvrstila u svoju liturgiju (H. Hilgenfeld izdao je neke pjesme u originalu s njemačkim prijevodom: »Ausgewählte Gesänge des Giwargis von Arbel«. Leipzig, 1904).

Pisci 14. st. jesu:

1. Ebed-Jesu, metropolit iz Nizibisa (1290.—1318.) vrlo plodan pisac. Sam izbraja svoja djela u dragocjenom »Catalogus librorum biblicorum et ecclesiasticorum«. Mnoga djela mu se izgubiše, kao »Commentaria in utrumque Testamentum«, »Liber de vita Jesu Christi«, »Liber contra haereses«, »Tractatus de mysteriis philosophorum graecorum«. Nu sačuvaše se: a) »Catalogus librorum«, koji smo malo prije napomenuli (tumači ga J. S. Assemani u »Bibliot. or.« Tom. 3. Pars 1. St. 325). b) »Liber Margaritae«. To je kratka Summa dogmatike de Deo, de Deo create, de Verbo incarnato, de ecclesiae sacramentis, de novissimis (ovo je djelo sirski i latinski izdao Ang. Mai u »Scriptorum veterum nova collectio«. Tom. 10b). c) »Expositio fidei Nestorianorum« (djelo je u engleskom jeziku izdao G. P. Badger, »The Nestorians and their

rit.« Tom. 2 St. 49 ss.). d) »Collectio canorum synodicorum« (sirski i latinski izdao Ang. Mai: »Scriptorum veterum nova collectio«. Tom. 10 b. St. 317 ss.). e) »Collectio canonum synodicorum« (izdao A. Mai, op. cit. Tom 10. a. St. 3—360).

2. **T i m o t e j II.** patrijar (1318.—1332.). Napisao je kanone na sinodi god. 1318, koje je uvrstio Ebed-Jesu u svoju zbirku »Collectio canonum« (izdao A. Mai, op. cit. St. 96, 260) i traktat »De sacramentis«, o kome govori J. S. Assemani u »Bibliot. Or.« Tom III. Pars 1. St. 567—580.

3. **A m r i b n M a t t a i**, biskup tirhanski. Napisao je djelo pod naslovom »Turris«, gdje uvrštava ulomke iz ranijih djela raznih autora. Djelo je dakle historičko-teološka kompilacija, ali dragocjeno, jer su nam spašeni ulomci nekih inače izgubljenih djela. Amrovu radnju pregledao je i povećao Sliba ibn Yuhanna god. 1333. Djelo još nije izdano.

To su posljednja svijetla nestorijevske znanosti. Drugom polovicom 14. stoljeća dolaze provale Mongola i Turaka. Pod njihovim jarmom nestaju svi tragovi znanosti. Nestorijevska crkva pada. Istočne misije prestaju. Sav prijašnji sjaj i cvat ide u zaborav.

5. Pad perzijske crkve.

Od 13. stoljeća dalje pada moć siro-kaldejske crkve. Krive su tome mongolske provale. Hulapu, sinovac Džikins-kana osvoji god. 1258. Bagdad i skrši kalifsku državu. U Perziji zavladaše Tataři i Mongoli pod dinastijom iz roda Džingis-kana. God. 1387. zauzeše Perziju nove mongolske horde pod Tamerlanom, koji raširi državu od Hindustana do Smirne. Poslije smrti Tamerlana god. 1405. preplaviše Perziju turska plemena pod Kara-Jussufom, Ussun-Hassanom i dr. Osudno je bilo, što su turska plemena primila od Arapa islam, a s islamom i arapski fanatizam. Za kršćane u Perziji nastadoše strašna vremena. Nebrojani biše poklani. Svaka ekspanzija onemogućena. Mnogi prihvatiliše islam. Nestorijevska crkva pretrpila je u 15. stoljeću poraz, od kojega se do danas nije oporavila.

Za šaha Tahmaspa god. 1559. prenese Nestorijevski patrijar stolicu iz Bagdada u Mossul. Simon XIII. Denha (1662.—1700.) prenese stolicu u Kočanes (Kotchanes) u turskom Kurdistanu. Nakon perzijsko-ruskog rata, koji svrši februarskim mirom god. 1828. prenese patrijar sjedište iz Kočanesa u grad Urmiju na Urmijskom jezeru, odakle se u najnovije doba preselio natrag u Kočanes u Kurdistanu.

Tlačeni i gonjeni od svih: od Turaka, Arapa, Perzijanaca i Kurda stisnuše se ostaci nekoć slavne Nestorijevske crkve u Mezopotamiji u brda Kurdistana, od Mossula do Urmijskog jezera, u gorje zvano Hakkiari. To se gorje po njima zove »Nestorijevsko gorje«. Tu u brdima, u jednoj nepristupnoj dolini na rijeci Zabu, nalazi se Kočanes, sijelo patrijara. U tim brdima očuvaše nestori-

jevski kršćani svoju vjersku i političku nezavisnost od svih okolnih naroda, koji su ih htjeli podjarmiti: Perzijanaca, Turaka, Arapa i Kurda. Narodu i crkvi bio je na čelu »Katholikos« ili patrijar, koji im je bio nesamo vladika, nego i svjetovni knez, kao nekoć vladika u Crnoj Gori. Čast patrijara nalazi se iza god. 1450. u jednoj obitelji, te prelazi od brata na brata, od strica na nećaka. Patrijar je nosilac narodnih i vjerskih svetinja.

Neka plemena nestorijevska plaćala su doduše Turcima i Kurdima podavanja, nu nisu od njih primali zasebnih upravnika. U 19. stoljeću pretrpjeli su Nestorijevci u svojim brdima krvave pokolje, koji su im znatno smanjili broj. Beder Kan Bey, jedan od kurdskih poglavica, kojemu se vlast protezala na teritorij, gdje stanovahu Nestorijevci, navali na njih god. 1843. i pokolje ih mnogo hiljada. Tri godine kasnije učini drugi pokolj, u kojemu među inima padnu žrtvom ponajbolji između njihova klera. Katolikos pobjegne pomoću engleskog konzula u Mossul. Kad Turci svladaše Beder Kana Beya, nastala mir, a patrijar se vratio u Kočanes. Ovom je zгодom nažalost veliki dio Nestorijevaca izgubio samostalnost.²¹

Teški dani i novi pokolji dođoše u god. 1914.—1918., o čemu ćemo govoriti u posebnom poglavlju.

Nestorijevci, smanjeni brojčano pokoljima Turaka i Kurda, postaju još manji i slabiji otpadom na druge vjere. Najviše ih prelazi na katoličku vjeru kaldejskog obreda. U mezopotamskoj ravnici uopće ih više nema, jer su se svi tamo sjedinili s Rimom. Više hiljada ih je prešlo na rusku skizmu i na protestantizam.

Nestorijevci u Perziji imaju razna imena. Ugledni bogoslov M. Jugie ih zove s pravom »*Ecclesia Persarum*«, perzijska crkva. To je s historičke strane ispravno, jer oni sačinjavaju kršćansku crkvu u Perziji. S dogmatske strane zovu se »Nestorijevci«. Zapravo morali bi se zvati Teodorovci, jer su slijedili Teodora iz Mopsvestije. Njihovi teolozi odbijahu od sebe naziv »Nestorijevci« kao uvredljiv.²²

²¹ R. Janir: »*Les Églises orientales*«. Paris 1935. 501 s.

²² Ebed-Jesu, metropolit iz Nizibisa († 1318.) kaže: »*Orientalis veritatem suam minime immutarunt, sed sicut ab apostolis accepere, sine variatione servaverunt. Nestoriani tamen per injuriam et immerito nuncupati sunt, quandoquidem nec Nestorius eorum patriarcha fuit, nec ejus linguam ipsi intelligebant. Sed cum audissent duas naturas et duas personas (seu hypostases) unum filium Dei, unum Christum ab illo praedicari, orthodoxam ab eo fidem asseri, suo testimonio confirmavere, quoniam et ipsi eandem sententiam tenebant. Quare Nestorius eos secutus est, non ipsi Nestorium, maxime in Christipara.*« »*Liber Margaritae*«, lib. III. cap. IV. Sr. Mai: »*Scriptorum veterum nova collectio*«. X. St. 354.

Oni se sami vole zvati »*Christiani Orientales*« ili »*Orthodoxi*«. Bizantske katolike nazivahu Kalcedoncima, Melkitima ili Marcijancima (poradi cara Marcijana, koji je omogućio kalcedonski sabor).

Nestorijevci u Perziji zovu se »*Kaldejci*«, jer su stanovali poglavito u Mezopotamiji, koja se zvala Kaldeja, jer su govorili kaldejski (a i sada još u nekim mjestima govore kaldejski) i jer slijede »obred kaldejski«. Običajem je uvedeno, da se »*Kaldejcima*« danas zovu sjedinjeni Nestorijevci.

U najstarije doba zvali su perzijski kršćani i »*Suraye*« (Sirci). Tako se zvali, da se kao kršćani razlikuju od pogana. Tada se razlikovali istočni Sirci ili Kaldejci od zapadnih Siraca, koji stanovali u pravoj Siriji, te potpadahu izravno pod antiohijskog patrijara.²⁴

Radi toga što se sami nazivahu Sirci, a stanovali u odnosu stanuju u Kaldeji, zovu ih današnji misionari u svojim izvještajima »*Syro-Chaldaei*«, Siro-Kaldejci. Neki ih zovu i »*Asirci*« radi toga, što žive poglavito u krajevima stare Asirije (Ninive, Nisibis, Mossul) i jer su etnički potomci starih kaldeiziranih Siraca, koje su Nestorijevci u tim krajevima predobili. Msgr Samuel Giamil, prokurator kaldejskog patrijara u Rimu, zove ih »*Assyrii orientales*« seu »*Chaldaei*«. ²⁵

Siro-Kaldejci su narod snažan, živahan, inteligentan, smion, vičan na ratove, otvrdnuo u tegobama i borbama živući kroz posljednjih 600 godina u neprestanim borbama s Turcima, Arapima, Perzijancima i sa svojim najljućim neprijateljima: Kurdima.

6. Vjera, kult i hierarhija Siro-Kaldejaca.

Što se tiče dogmatske nauke, glavna razlika između Nestorijevaca i katolika je u tom, što Nestorijevci uče, da su u Isusu nesaamo dvije potpune naravi, nego i dvije osobe, dvije hipostaze, Utjelovljenje nije drugo nego inhabitatio Verbi Dei in homine Jesu. Verbum habitat in homine Jesu tanquam in templo. Marija nije Theotokos, Bogorodica, nego Christotokos ili Kyriotokos ili Anthropotokos.²⁶

Što se tiče primata rimskog biskupa, čini se, da prvi biskupi perzijske crkve nisu u početku na nj niti pomišljali. Rim je tako daleko od Perzije, da nije bilo prilike za kakovu apelaciju bilo prigodom spora bilo prigodom kakova crkvenog posla.

²³ Tako R. Janin u svom djelu »*Les Églises orientales et les Rites orientaux*«, Paris III. 1935. naziva ih »Nestorijevskim Kaldejcima«, dok sjedinjene naziva »Katoličkim Kaldejcima« ili naprosto Kaldejcima. St. 497—533.

²⁴ Sr. R. Janin, op. cit. St. 499.

²⁵ Sr. Dopise u »*L'Unité de l'Eglise*«. Paris 1935. br. 71 i 72; te S. Giamil: »*Documenta relationum inter S. Sedem Ap. et Assyriorum orientalium seu Chaldaeorum ecclesiam*«. »*Bessarione*«, Roma 1898—1903.

²⁶ Sr. M. Jugie: »*Theologia dogmatica christ. orient.*« 1935. V. St. 80 s.

S početka bijahu perzijski biskupi zavisni o antiohijskom patrijaru, nu god. 424. prekinuli su — kako rekosmo — svaku svezu s njime proglasivši potpunu autokefalnost perzijske crkve. Oci toga sabora priznavaju u teoriji primat sv. Petra, ali ga daju biskupu glavnog perzijskog grada Seleucije Ktezifona. Za njih je on Petar. Kad su jedamput pali u herezu, perzijski su kršćani nesamo implicate nego i explicite nijekali primat rimskog biskupa. Oni osudiše papu Celestina s efeškim saborom, kao i papu Leona s kalcedonskim saborom.

Perzijski biskupi, svjesni veličine i jakosti svoje neovisne crkve, smatrali su Istok izvorom svake istine.

Evo, kako na pr. patrijar Timotej I. (780.—823.) piše ninivskom biskupu Maranzeki: »Christum ex nobis in carne apparuisse, ita demonstramus. Si Christus in carne ex David apparuit, David autem filius Abrahæ sit, Abraham autem ex nobis Orientalibus et ex Oriente est, ergo notum est et apparet, Christum in carne ex Orientalibus et ex Oriente esse. Ergo fons vitæ christianitatis ex Orientalibus apparuit et scaturivit, et ex nobis in quatuor capita divisus est, quæ totum paradisum ecclesie catholice potu divino et spirituali regni caelorum irrigant. Et sicut prioritas et ratio causæ tribuitur primum fonti, qui ascendit ex Eden ad irrigandum paradisum, postea etiam quatuor capitibus ex eo derivatis, e quibus totus mundus corporaliter bibit; ita et Throno nostro orientali, ex quo primum fons vitæ et redemptionis ascendere visus est, ordo primus et principalis servandus est, quatuor autem aliis, e quibus mundus potum spiritualem bibit, ordo secundus et sequens tribuendus est. Si enim Romæ propter Petrum apostolum ordo primus et principalis servatur, quanto magis ergo Seleucie et Ctesiphonti propter dominum Petri... Patet ergo Orientalibus honorem primæ sedis deberi et congruere sive propter honorem regionis: omnium enim regionum princeps est Oriens: sive quia corona paradisi coronatus est: paradisus enim terrestris typus est regni caelorum; sive propter coronam regni terrestris: hic enim primum Nimrod coronam regiam cinxit; sive patres antiquos Redemptoris nostri secundum canonem: in ea enim Abraham natus est et ex ea exivit; sive propter prioritatem fidei nostræ præ omnibus in Dominum: cum enim duos annos natus esset, nuntios et oblationes imperio ejus misimus. Triginta enim annis ante omnes imperium ejus confessi sumus et divinitatem ejus adoravimus.«²⁷

Navlaš smo u cijelosti donesli ovaj citat, jer se iz njega vidi bujna fantazija istočnjaka, velika samosvijest i velik ponos perzijskih kršćana. Mi na zapadu nismo mogli ni zamisliti, da je perzijska crkva osjećala svijest tolike jakosti. Radi zemaljskoga raja, radi starih patrijara i proroka, radi mudraca s istoka, radi slave Babilona, radi poklona kraljeva s Istoka imade biskup Seleucije i Ktezifona prvo mjesto u crkvi Kristovoj!²⁸

²⁷ Sr. Oskar Braun: »Timothei patriarchæ I. Epistolæ« Rim. 1915. I. St. 100 s. Oskar Braun izdao je sirske tekst poslanica i latinski prijevod. Sr. M. Jugie, op. cit. 60 ss.

²⁸ Slično brani prvenstvo istoka pred zapadom Elias bar Sinaia, metropolit iz Nizibisa u svojem djelu: »Liber demonstrationis veritatis

Tek kad su Acta concilii Nicaeni bila prevedena na arapski jezik i kad su bila uvrštena u kanonske zbirke perzijske crkve, koja priznaje samo prva dva ekumenska sabora, počeli su nestorijevski bogoslovi teoretski priznavati primat rimskoga biskupa.

Možemo i ovdje da navedemo klasičko mjesto iz Zbirke kanona metropolita Ebed-Jesu iz Nizibisa († 1318.). Na pitanje: »Koliko ima na svijetu patrijara, ustanovljenih od apostola«, odgovara: »Pet je gradova, gdje su apostoli ustanovili patrijaršku čast, najslavnijih na cijelome svijetu, što ih zovemo majkama gradova. Prvi je Babilon: on je metropola i majka gradova, pa je zato bio prijestolnica Asiraca, kako je učio prvorođenac proroka (Mojsija). Drugi je Aleksandrija, koja je sagrađena od Aleksandra Velikog. Treći Antigonija, koja je od Antigona sagrađena, a od Antioha poslije povećana i ukrašena, pa se po njem zove Antiohija. Četvrti je Rim, sagrađen od Romula, po kome se i zove. Peti Bizant, koji se po Konstantinu zove Konstantinopolis. U ovim dakle gradovima, pošto se Riječ Božja objavila u tijelu, ustanoviše apostoli pet biskupa metropolitana, koji se zovu i patrijari. I jer je navedenim gradovima pridošla patrijarška čast i vlast ne samo radi prvenstva i drevnosti, nego i poradi apostola, koji je

fidei«. On ovako opisuje prednosti Istoka: »Prije svega na Istoku je bio raj; istočnjaci su prvi od svih naroda spoznali Krista i njemu se poklonili; apostoli odrediše klanjanje prema istoku; na istoku su bili ocevi roda ljudskoga i prije i poslije potopa, naime Adam i Eva, i njihova djeca sve do Noe, onda Noe sa svojim potomcima sve do Abrahama, a Abraham je iz istoka došao u Palestinu. Konačno Krist, rođen od sjemena Abrahamova, je istočnjak. I apostoli sami, sijači vjere naše, spadaju k Istoku. Grci pak i Zapadnjaci ne mogu se pohvaliti niti Ocevima niti Prorocima, nego samo Saturnom, Jupitrom, Martom, Merkurijem, Venerom i ostalim profanim bićima, te hereticima: Simonom Magom, Valentinom, Arijem, Macedonijem, Origenom, Pavlom, Fotinom, Apolinarom i drugima.« — Grcima i Zapadnjacima, koji se mogu pohvaliti svetim mjestima u Palestini, ovako odgovara: »Ako se hvastaju, da imaju Jeruzalem, lažu: On je pod arapskom vlašću i žezlom. Jeruzalem su imali, dok su držali pravu vjeru. Nu kad su od vjere otpali, podloženi su neprijateljima svojim, te su istjerani sa svetih mjesta, koja su nekoć imali.« Onda veli dalje: »Ako se hvastaju, da na Zapadu imaju Jeruzalem, odgovaramo, da mi na Istoku imamo raj, s kojim se Jeruzalem ne može prispodobiti. U raj je naime Krist poslao dušu razbojnikovu, a nije ju ostavio u Jeruzalemu. — Ako vele, da imaju tijelo Petra i Pavla, odgovaramo, da se u raju kod nas nalaze Enoh i Ilija, isto tako i duše Petra i Pavla, te svih proroka, apostola i svetaca. A duše su veće od mrtvih tjelesa. Osim toga imamo i mi nešto, što nije manje vrijedno od mrtvih tjelesa Petra i Pavla, a to je tijelo Ezekije proroka u Zabi, tijelo Danijela proroka u Susanu, tijelo svetog Tome apostola u Indiji, svetog Tadeja u gradu Edessi, Natanaela t. j. Bartolomeja u Armeniji, svetog Marisa apostola u Dair-Koni i mnogih drugih, kojih mi imena nisu pri ruci.« »Liber demonstrationis fidei«. Pars IV. c. II.: Sr. Assemani: »Bibliot. Orient« Roma. 1719—1727. Tom. III. Pars. 1. St. 306.

u njima učio i poradi kralja, koji je ondje vladao, velikomu Rimu data je čast i vlast poradi oba stupa, u njemu postavljena, t. j. poradi Petra, prvaka apostolskoga i poradi Pavla, učitelja naroda: i tako je on prva stolica i glava patrijarata. Druga stolica je Aleksandrija. Treća Efez. Četvrta Anti-hija. Razlog tomu je dostojanstvo apostola, koji te stolice osnovaše i njima ravnaše: naime Simona Petra, evangelista Marka, Luke i Ivana Evangelista. Peta je stolica Babilon poradi časti triju apostola, učitelja onoga kraja, naime Tome, apostola Indijaca i Kitajaca; Bartolomeja ili Natanaela, apostola Aramejaca; i poradi časti Adeja, jednog od sedamdesetdvojice, učitelja Ageja i Marisa, apostola Mezopotamije i cijele Perzije. Kasnije bude savršen dar patrijarata dan apostolskoj stolici, koja je u Seleuciji i Ktezifontu.²⁹

Tako su pozniji nestorijevski bogoslovi teoretski potpuno katolički priznavali primat rimskog biskupa. Odatle je došlo, da su Nestorijevci, čim su došli u bliži kontakt s katoličkom crkvom bez teškoće priznavali primat rimskog biskupa. To je bilo iza 13. stoljeća, kako ćemo kasnije vidjeti.

*

Nauka de Deo uno et Trino je kod Nestorijevaca ista kao i kod katolika izuzev neke male razlike o spoznanju Božjem i preodređenju. U prepirku između Grka i Latina o Filioque nisu se Nestorijanci nikada uplitali. Neki od njih izričito uče, da Duh sv. izlazi od Oca i od Sina.³⁰

Majku Božju zovu doduše samo Kristorodicom, ali ju inače nježno štiju i zazivlju. Vjeruju u njeno vječno djevičanstvo, njeno bezgrješno začeće, posvemašnju svetost i uzeće na nebo. Svete također štiju i zazivlju. Danas pod uplivom protestanata ne rabe slike i kipove, nu stalno je, da su prije u svojim crkvama rabili slike i kipove.³¹ Rabe i izlažu tek križ, i to bez tijela Kristova.

Priznavaju se d a m s a k r a m e n a t a, barem iza 13. stoljeća. Prije govore malo o sakramentima, a još manje o broju. Ebed-Jesu, metropolit iz Nizibisa († 1318.) ovako izbraja sakramente: »Sacramenta Ecclesiae septem sunt juxta mentem divinarum scripturarum: Primum est sacerdotium, quod et reliqua sacramenta conficit; secundum, sanctum baptisma; tertium, oleum unctionis; quartum, oblatio corporis et sanguinis Christi; quintum, remissio peccatorum; sextum, sacrum fermentum; septimum, signum vivificae crucis.«³²

²⁹ Ebed-Jesu: »Collectio canonum synodicorum« u Ang. Mai: »Scriptorum veterum, nova collectio«. Roma. 1838. Tom. X. a. St. 3—160.

³⁰ Tako na pr. Josephus Hazzaya († 823.) u svom djelu »Capita scientiae« C. XXIV. 35. veli: »Fons ab Eden currens et paradisi arbores irrigans est figura Spiritus sancti, qui a Patre Filioque procedit«. Sr. A. Scher: »Corpus script. Christ. orient.«

³¹ Assemani: »Bibliotheca Orientalis« T. III. pars 2. St. 350.

³² »Liber Margaritae«. Tr. IV. c. 1. Sr. Mai: »Scriptorum veterum nova collectio«. Roma. 1838. Tom. X. St. 355.

Njegov savremenik patrijar Timotej II. († 1332.) izbraja sakramente ovako: sacerdotium, consecratio altaris, baptisma et sacrum oleum, sancta mysteria corporis et sanguinis Domini, benedictio monachorum, officium pro defunctis, sacramentum desponsationis.³³

Današnji Nestorijevci ne znadu mnogo o broju sakramenata. Ne slažu se među sobom ni u broju ni u stvari. U praksi ne rabe pokoru ni posljednju pomast, premda njihovi rituali govore o ta dva sakramenta. Krste trokratnim uronjivanjem u posvećenu vodu, kojoj se primiješa nešto ulja. Krsti samo svećenik. Sadašnja im je praksa, da krste samo jedamput na godinu, poglavito na blagdan sv. križa. Negdje na druge blagdane, kao Epifaniju ili Gjurgjevo. Radi te loše prakse mnogo djece umre bez krsta. Sv. potvrdu podjeljuju namah s krstom, a podjeljuju ju polaganjem ruku uz molitvu Duhu svetomu i mazanjem sv. uljem, koje bez primjese prigodom krštenja blagoslivlje svećenik. Danas izostavljaju Nestorijevci i ovo mazanje. Što se tiče forme, nestorijevska forma razlikuje se od naše u obliku. Oni ne vele: »Ego baptizo talem et talem...«, nego: »Talis et talis baptizatur in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti«. Isto vrijedi i za sv. potvrdu: »Talis et talis signatur in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti«.

Nestorijevci priznavaju transsubstancijaciju u presv. Euharistiji kao i realnu prisutnost Kristovu u posvećenim prilikama. Za Euharistiju rabe kvasan pšenični kruh i vino, kome primiješaju nešto vode. Pšeničnom brašnu dodaju nesamo kvasa, nego i malo soli i malo ulja te »Malke«. Sirska riječ »Malka« znači kralj, a taj kralj je Isus Krist. Taj »Malka« je onaj sveti kvas (sacrum fermentum), što ga Ebed-Jesu iz Nizibisa ubraja među sakramente. Malka je veliki euharistički hljeb, što ga biskup na veliki četvrtak posvećuje i onda raskomadana na komadiće svakoj crkvi u biskupiji šalje onako, kako kod nas sveto ulje. Prema tomu svaka crkva mora imati svoj dio Malke. Jedan dijelak ove Malke ima se staviti u euharistički hljeb, koji se za svaku misu posebice peče. Prema mnijenju Nestorijevaca prvu Malku posvetio je sam Krist na posljednjoj večeri. Nestorijevci služe sv. misu samo jedamput na dan i samo jednu na istom oltaru uz koncelebraciju svih svećenika. Privatne mise ne poznaju.

Kao svete redove smatraju Nestorijevci lektorat, subđakonat, đakonat, prezbiterat i episkopat. Svi se ti redovi podjeljuju polaganjem biskupovih ruku ili heirotonijom. Običnim blagoslovom podjeljuju se druge crkvene službe, među koje se broje arhiđakon, sciahara (to je protopsaltes ili primus cantor), korepiskop i periodeut (nadglednik biskupije). Nestorijevci razlikuju se od svih drugih istočnjaka u tom, što dopuštaju đakonima i svećenicima ženidbu, i to ne tek jedamput nego i više puta. Nekoć su dopuštali

³³ Sr. Assemani: »Bibliotheca orient.« Tom. III. pars 2, St. 240.

isto i biskupima i samomu patrijaru. Nu danas su patrijar, a s njim i biskupi, vezani nesamo na celibat, nego i na uzdržavanje od mesa.

Prvi nestorijevski sabori ističu dvije oznake sakramenta ženidbe: jedinstvo i nerazrješivost. Kasnije su Nestorijevci dopuštali razrješene ženidbenog veza poradi preljuba i poradi nekih razloga, koje kanoni taksativno izbrajaju (apostazija, crimen magiae, redovnički zavjet, zlobna ostava bračnog druga, odsutnost jednog bračnog druga kroz 3 godine bez obavještenja, tajna bolest, hotice krita pred vjenčanje).³⁴

*

Nestorijevci se služe svojom vlastitom liturgijom ili svojim obredom, koji se naziva »Kaldejski obred« (ritus Chaldaicus). Neki zovu taj obred »asirskim«, drugi »siro-kaldejskim«, treći »istočno-sirskim«, četvrti »mezopotamskim«. R. Janin zove ga kaldejskim, jer ga tako zovu katolički Kaldejci iz Mezopotamije i jer se služi kaldejskim jezikom.³⁵

Kada je nastao kaldejski obred, teško je reći. Prvi misionari, koji su došli u Perziju, uveli su bez dvojbe liturgičke običaje one zemlje, odakle su došli. Prvi misionari došli su iz Palestine, a drugi iz Sirije. Kako je perzijska crkva bila u 2. i 3. stoljeću ovisna o Antiohiji kao metropoli Orijenta, slijedila je po svojoj prilici sirski ili antiohijski obred, koji se s vremenom modificirao domaćim običajima, poglavito kad se perzijska crkva odcijepila od sirske. Zna se, da je Isoyahb III. Adiabenus oko g. 650. preuredio obred svoje crkve. S vremenom su došle druge modifikacije. Tako ima perzijska crkva svoj vlastiti obred.³⁶

Za sv. misu imadu Nestorijevci tri obrasca: 1. »Liturgija blaženih apostola, sastavljena od sv. Adeja i sv. Marisa, istočnih naučitelja«, 2. »Liturgija Teodora Tumača« i 3. »Liturgija Nestorijeva«. Ona prva pripisuje se sv. Adeju i Marisu, po kaldejskoj predaji učenicima Kristovim i apostolima Mezopotamije. Ta je liturgija najpotpunija, obuhvaća Ordo missae, Canon i sve molitve. U porabi je kroz svu godinu, osim kad su propisane druge dvije liturgije. Ta je liturgija najstarija, svakako još prije nestorijevskih zabluda. Druga se pripisuje Teo-

³⁴ M. Jugie: »Theologia dogmatica christ. orient.« 1935. V. St. 279-334.

³⁵ Sr. R. Janin: »Les Églises orientales et les Rites orientaux«. Paris. 1935. St. 478. — Dr. Hubert Junker zove jezik Nestorijevaca u sjevernoj Mezopotamiji, u vilajetu Turabdin, u Kurdistanu i oko Urmije »neo-sirskim«. Sr. Buchberger, »Lex f. Theologie u. Kirche« I. St. 597. Inače svi priznaju, da su kaldejski i sirski jezik dialekti istočne aramejštine, koji se razlikuju samo u vokalima.

³⁶ R. Janin, op. cit. St. 479—496. Sr. Prinz Maksimilijan Saski: »Missa chaldaica«. Pustet, Regensburg. 1907.

doru, biskupu iz Mopsvestije, pravome začetniku Nestorijeva krivo-
vjerja. Zovu ga »Tumač« (Interpres) poradi njegovih egzegetskih
djela. U porabi je od I. nedjelje adventa do Cvjetne nedjelje. Treću
liturgiju pripisuju samomu Nestoriju. Ta je u porabi 5 puta u godini:
na Bogojavljenje, na svetkovinu Ivana Krstitelja, na blagdan »grč-
kih naučitelja« (Diodora iz Tarza, Teodora iz Mopsvetije i Nesto-
rija), na Uskrs, te na prosni dan Niniva ili dan proroka Jone. Ove
dvije liturgije nisu potpune, nego se u nekim dijelovima pozivaju
na onu prvu apostolsku liturgiju.³⁷

*

Na čelu kaldejske ili perzijske crkve stoji katolikos ili
patrijar. Način izbora patrijara nije bio uvijek isti. Nekada se
izbor vršio »per acclamationem« a nekada i ždrijebom, kad je
naime bilo više kandidata, vrijednih te časti. Izbor ždrijebom vršio
se ovako: Metropolit iz Kaskara (grad u Iraku sagrađen za Abd-al-
Maleka u 7. st. u sredini između Bagdada, Kufe i Bassore, zato se
zove Vasita ili »Srednji«) došao bi iza smrti patrijara u Seleuciju,
pa bi prema svome pravu kao najodličniji sazvaio 6 do 8 metro-
polita, koji bi nakon molitve i posta s prvacima naroda izabrali tri
kandidata. Njihova imena bi se napisala na ceduljici. Trim cedu-
ljama dodala bi se četvrta s imenom Kristovim. Koje od triju imena
izvuče iz žare nevin dječak, taj je izabran. Izvuče li dječak ime
Kristovo, nije izabran nitko, nego se ima pristupiti novomu izboru.

Kaldejski pontifikal ovako opisuje izbor katolikosa u latinskom prije-
vodu: »Ordo Cheirotoniae Catholicorum, qui perficitur in Ecclesia magna
Choche seu in Mahuza, quum congregantur ad instituendum patriarcham
juxta traditionem constitutionemque religiosi Mar Abbae Catholici (an. 436)
et sanctae memoriae Mar Gabrielis metropolitae (an. 885) Perath-Mesanae
seu Bassorae, et secundum ordinem Mar Cypiriani, metropolitae (an. 773)
Nisibin. Ordinatio autem et electio patriarchatus hunc in modum peragitur:
Postquam patriarcha ab ecclesia migravit, convenient sacerdotes, episcopi
et fidelis populus, hoc est Medici et Scribae, qui in urbe pacis Bagddadae
commorantur. Tum arcessant episcopum Cascarae, si quidem in vivis est;
ipse enim est caput episcoporum Provinciae Magnae et Patriarchalis, idem-
que sedem vacantem custodit. Quod si mortuus est, arcessant episcopum
Zabarum (op. pis. Zabae je kraj Asirije preko Tigra među dvije rijeke
Zaba major i Zaba minor), et si hic non adsit Hirtae et Akulae (Hirta je
grad u Iraku 3 km daleko od Kufe ili Akule). Quo absente episcopum Piroz-
Saporis, quae est Ambar, et hoc absente episcopum Niphare (grad u Babi-
loniji), atque ita unum post alterum, donec ad episcopum Kasrae (grad
Alkasr u Babiloniji) deveniant. Quumque is advenerit, sedet in cella Pa-
trum (patrijarškoj Palači) omniaque munia patriarchatus impleat, praeter
ordinationem episcoporum et excepto quod baculum non teneat nec Birona
utatur.

³⁷ Sr. J. Mich. Hanssens S. J.: »Institutiones liturgicae de ritibus
orientalibus«. Roma Tom. II. Pars I. 1930. Pars. II. 1932.

Exactis autem tribus mensibus scribat ad cunctos episcopos et metropolitans, ut in Urbem pacis adveniant. Quorum si quis morbo aut aliqua infirmitate impeditus fuerit, suffragium suum propria manu scriptum per eos, qui adveniunt, episcopos mittat; Metropolitanarum autem unusquisque secum adducat tres episcopos ex sua Provincia. Tunc vero communi sententia personam eligant juxta canonem et constitutionem.» (Sr. Cod. Syro-Chald. Musei Borgiani, De Propag. Fide h-II-4, pag. 169 ss. cit. kod Sam. Giamilla: »Documenta...« u »Bessarione« 1902. Vol. II. St. 175—180.).

Dok je nestorijevski vjerski poglavica k a t o l i k o s ili patrijar bio kroz stoljeća biran od biskupa, postala je ta čast iza 15. st. (za Šimuna IV. 1437.—1477.) nasljedna u jednoj obitelji. Isto su si pravo prisvojile neke obitelji za biskupske stolice. Međutim se sada kombinira načelo izbora s nasljedstvom tako, da biskupi biraju patrijara između članova patrijarške obitelji. Izbor pak biskupa treba da potvrdi puk i patrijar. Kandidat za patrijara, a i za biskupa ne smije nikad da jede mesa. Hoće li tko od članova obitelji patrijarških ili biskupskih izraziti, da ne reflektira na buduću čast, dosta je, da javno pred rođacima jede meso. Kako se patrijar ne smije ženiti, prelazi njegova čast od strica na nećaka, ili od brata na brata. Iza Šimuna IX. Denhe (1580.—1600.) svaki patrijar nosi ime Mar Šimun. Nekad se posveta patrijara obavljala u Mahuzi, kako se nazivala prijestolnica Seleucija - Ktezifon, a sada se obavlja u Kočanesu, u turskom Kurdistanu, stolici patrijara. Katolikos ima vrhovnu vlast nad biskupima, on ih posvećuje, premješta i zbacuje. Nekoć je imao i vrhovnu građansku vlast nad svojim vjernicima, koju su mu priznavale i turske i perzijske vlasti. On ima još i danas nekoliko plemena, koja mu se pokoravaju.

Dok je nekoć nestorijevski patrijar imao 230 dieceza, sada ima jedva pet, i to: Bervari, Gonduk, Dželu i Be-Šems-Din u Turskoj i Urmiju u Perziji. Posvetu patrijara obavlja biskup iz Be-Šems-Dina, koji se zato zove »Uzdržavatelj tijela«. Prava biskupa su ista kao i kod drugih crkava. Radi prava nasljedstva događa se, da patrijarom ili biskupom postane dječak od 12 godina. Svećenstvo je bez ikakove naobrazbe. Nije ni čudo, kad cijela crkva danas nema uzgojnog zavoda za svećeničke kandidate. A nema ni redovnika. Nekoć je perzijska crkva imala oko 200 samostana, koji su bili sjedišta znanosti i duhovnoga života. Danas nema ni jednog samostana, a od starih se vide tek razvaline. Svećenici se zadovoljavaju, ako nauče služiti liturgiju, ma da neki ne razumiju liturgičkog teksta. Mnogi ne umiju uopće pisati. Unatoč tome puk poštuje svoje svećenike. Biskupa zovu Abuna (naš otac), a svećenika Rabbi (učitelj) ili Rabbi Kaša ili Kassi (moj dragi učitelj).

Pred svjetski rat bilo je svih Nestorijevaca u gorju Hakkari, uz granicu Perzije i u dolini Mezopotamije oko 200.000, dok ih danas uslijed najnovijih pokolja nema više od 80.000.⁹⁸

⁹⁸ Sr. R. Janin, op. cit. St. 504—513.